

УДК 340.114; 349.3(477)

С.О. СІЛЬЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ключові слова: мораль, право, соціальне страхування, надання права, позбавлення права

Як відомо, норми моралі разом із правовими нормами виступають регуляторами поведінки і діяльності людей у суспільстві. Мораль втілює базові потреби соціуму, натомість право для свідомої особистості має суттєву етичну цінність. Мораль – це система життєвих принципів, поглядів, суджень, оцінки людей, а також відповідних їм норм поведінки, що відображають погляди, які склалися в суспільстві, про добро і зло, обов'язок, справедливість, гідність і безчестя, похвальність і ганебність, про те, що схвалюється, а що відкидається суспільством. Як самостійні нормативні регулятори право і мораль мають спільні риси. Зокрема, вони: а) виконують функцію соціального компромісу між індивідом, групою індивідів і суспільством, сприяють збереженню стабільності і рівноваги в суспільстві; б) мають нормативний характер, тобто формують правила поведінки людей; в) є універсальними критеріями оцінки поведінки суб'єктів у різних сферах громадської діяльності; (г) сприяють прогресивному розвитку суспільства [1, с.164, 166].

Про мораль багато говорять, посилаються на неї, але ніхто її на власні очі не бачив. Якщо право існує у відчутних (вловимих) юридичних нормах, державних інститутах, то мораль невидима незброєним оком. Але все одно присутня, так би мовити, усюдишуща [2, с.99]. Взаємодія права і моралі полягає у тому, що право ґрунтується на етичних нормах. У багатьох сферах суспільного життя правове

регулювання доповнюється моральними імперативами. Але якщо висхідним, первинним змістом права може бути заборона чи обмеження, то мораль має позитивну спрямованість [3].

Етичні норми відіграють важливу роль у процесі застосування норм права, особливо у діяльності судових органів. Це може породжувати певні колізії, наприклад, щодо застосування смертної кари у якості покарання за злочин; визнання недійсним угод, що порушують моральні засади суспільства; дотримання правил медичної етики і деонтології тощо. Багато пишуть про етичні проблеми діяльності правоохоронців, адвокатів, лікарів [2, 4]. Тож зазначена проблематика не випадково цікавить дослідників, про що свідчать роботи С.С. Алексєєва, Н.Б. Болотіної, Т.А. Занфірової, Г. Миронової, В.М. Сирова тощо. Звідси, метою цієї статті є аналіз деяких етичних проблем та колізій, що виникають у процесі правового регулювання соціально-страхових правовідносин.

Сутність будь-якої системи соціального забезпечення, як вірно вважає С.М. Прилипка, полягає в створенні соціальних та правових гарантій тим групам громадян, які мають потребу у підтримці з боку держави і суспільства. У соціальній сфері фокусуються всі проблеми суспільства в їх неприхованому, реальному вигляді [5, с.23]. Тому ця сфера найбільш суттєво перебуває під впливом суспільної думки щодо розуміння справедливості, гідності, добро.

Право соціального забезпечення стикається з найбільш значущими етичними проблемами під час регулювання відносин щодо призначення (надання) допомоги чи соціальних послуг. Ці проблеми виявляються, наприклад, тоді, коли необхідно вирішити, чи слід дозволити людині, яка негідно поводить себе в суспільстві, зберігати право на допомоги соціального забезпечення. На думку Д. П'єтерса, відповідь на це питання має знаходитися десь між двома полюсами: з одного боку, громадськість легко сприймає той факт, що люди, які поведуться вкрай антисоціально,

отримують (можливо високі) допомоги соціального забезпечення, з іншого, соціальне забезпечення служить не для того, щоб санкціонувати позитивні або негативні рішення. Учений переконаний, що будь-яка антисоціальна поведінка, якщо вона заслуговує на покарання, має переслідуватися судовим порядком; звинуваченому повинен бути винесений вирок; система соціального забезпечення не повинна виносити паралельний вирок, не повинна також накладати другу санкцію з приводу одного і того ж факту [6, с.53].

Передусім, слід згадати проблему обмеження або позбавлення права на допомогу осіб, *винних у спричиненні ситуації соціального ризику*, у тому числі внаслідок зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами. Так, відповідно до абз.3 ч.2 ст.34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [7], якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не тільки з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 %. У призначенні страхових виплат і соціальних послуг відповідно до п.1 ст.37 цього Закону відмовляють у разі вчинення потерпілим навмисних дій, спрямованих на створення умов для настання страхового випадку.

Досить показовими є підстави для відмови у призначенні допомоги по тимчасовій непрацездатності, передбачені ст.36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» [8], як-от: у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи або інших обов'язків; у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з

таким сп'янінням. Відстрочується строком на 3 місяці виплата допомоги по безробіттю особам, які звільнилися з останнього місця роботи за власним бажанням без поважних причин (ч.3 ст.23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття») [9].

Але не все так однозначно виглядає, якщо розглянути проблему відповіді права на самогубство чи спробу його вчинити. Суспільна думка у різні часи була одноставною щодо такої дії людини. Суїцид як соціальне явище і як соціальна проблема дійсно існують, і виявляються вони у двох формах: як акт самогубства і як факт негативного ставлення суспільства до цього акту.

Цікаво відзначити, що за оцінками Американського фонду запобігання суїциду (American Foundation for Suicide Prevention), у переважно ісламських країнах кількість самогубств близька до нуля (0,1 на 100 тис. населення). У країнах, де більшість населення сповідують християнство та індуїзм, цей рівень значно вище – у християнських країнах 11,2 випадки на 100 тис. населення, в Індії, відповідно, 9,6. У переважно буддистських країнах цей показник ще вище – 127,6 суїцидів на 100 тис. населення. В атеїстичних країнах він досягає позначки 25,6 на 100 тис. мешканців [10].

Тому правова оцінка факту вчинення суїциду, зважаючи на етичний зміст цієї проблеми, знаходить певні нормативні рамки оцінки. Зокрема, Порядком розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1112 [11], передбачена можливість кваліфікувати акт суїциду як нещасний випадок, пов'язаний із виробництвом лише стосовно працівників плавскладу на судах морського та рибпромислового флоту в разі перевищення терміну перебування їх у рейсі, обумовленого колективним договором. Інші випадки відповідно до п.18 Порядку не можуть бути визнані такими нещасними випадками.

Але для забезпечення пенсіями у зв'язку з втратою годувальника, що надаються в межах загальнообов'язкового державного пенсійного страхування причина смерті останнього не має і не повинна мати юридичного значення, оскільки соціальне забезпечення надається особам, які не можуть нести відповідальності за скоєння померлим суїциду. Ненадання утримання пенсії у такому разі, на нашу думку, виглядало б аморально.

Очевидно, що цілком етичним виглядає позбавлення права на допомогу чи пенсію за соціальним страхуванням осіб, які *отримали або намагалися отримати на це право шляхом вчинення обману, підробки документів або симуляції*. Ці випадки охоплюються поняттями неправда, обман або брехня (російський аналог – *ложь*).

Новий тлумачний словник української мови обман визначає як неправдиве слово, вчинки, дії і таке інше; брехня, неправда. Невідповідність істині; те, чого немає насправді. Хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття, омана [12, с.28]. У словнику російської мови знаходимо таке визначення: *Ложь – намеренное искажение истины, неправда, обман* [13, с.331].

Такі ситуації передбачені ст.36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (симуляція хвороби), п.8 ч.1 ст.31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», п.1 ст.49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [14], п.3 ст.38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Доречним виглядає позбавлення права на допомогу осіб, які *вчинили злочини*. При цьому вони або взагалі позбавляються права на забезпечення (п.1 ч.1 ст.36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціаль-

не страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» або п.3 ч.1 ст.37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»), або виплата допомоги не здійснюється протягом строку відбування покарання (примусових заходів), як це передбачено п.п.3, 4 ч.1 ст.36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» чи п.6 ч.1 ст.31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Проте, слід визнати, що несправедливим, а отже й неетичним є позбавлення права на допомогу осіб, які відбувають за межі держави – на весь строк перебування за кордоном. Це обмеження міститься у п.1 ст.38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». До речі, подібні приписи, встановлені п.2 ч.1 ст.49 та ст.51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», визнані неконституційними Рішенням Конституційного Суду України від 7.10.2009 р. № 25-рп/2009 [15]. І хоча зазначене Рішення вмотивоване правовими аргументами (положення п.2 ч.1 ст.49, другого речення ст.51 Закону щодо припинення виплати пенсії пенсіонерам на час постійного проживання (перебування) за кордоном у разі, якщо Україна не уклала з відповідною державою міжнародний договір, суперечать приписам Конституції України стосовно утвердження і забезпечення прав і свобод людини, неприпустимості обмеження конституційних прав і свобод, рівності конституційних прав громадян незалежно від місця проживання, гарантування піклування та захисту громадян України, які перебувають за її межами, права на соціальний захист у старості), очевидно,

що і з позицій моралі такі обмеження є неприпустимими.

Нарешті необхідно торкнутися питання щодо справедливості існуючої пенсійної системи, а також заходів, спрямованих на її реформування. Багатьма дослідниками зазначеної проблеми відзначалася суттєва диференціація у розмірах пенсій тих, хто їх отримує у загальній солідарній пенсійній системі, а також отримувачів цих виплат за спеціальними пенсійними програмами. Розрив між мінімальною і максимальною пенсійною виплатою досягає позначки у 30 разів. На нашу думку, єдино можливою диференціацією умов і розмірів пенсійного забезпечення усіх без винятку громадян має бути залежність розміру пенсії виключно від наявного страхового стажу і заробітку, з якого сплачено страхові внески. Правила ж обчислення пенсій мають бути уніфіковані.

Протягом останніх 10–15 років з різною інтенсивністю в Україні відбувається пенсійна реформа. Ключовими завданнями на цьому шляху, визначеними Указом Президента України від 13.04.1998 р. № 291/98 [16], були такі, як: а) реалізація конституційних прав громадян на соціальний захист; б) запровадження дійової системи пенсійного страхування, що дасть можливість застрахованим громадянам після виходу на пенсію мати гарантований рівень доходів, що забезпечував би сталий рівень життя; в) упровадження принципу заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні при виході на пенсію; г) урахування результатів трудової діяльності кожного працівника при визначенні розміру пенсії шляхом встановлення залежності розміру пенсії від трудового вкладу та страхового стажу; г) зменшення демографічного навантаження на фінансову основу пенсійного забезпечення; д) запровадження недержавного пенсійного забезпечення; е) переведення державного пільгового пенсійного забезпечення на професійно-галузевий рівень. Але виконання цих настанов відбувається непослідовно, а сама

реформа стала заручником політичних процесів у державі [17].

Наприкінці 2010 р. Кабінетом Міністрів України було ініційовано ухвалення законопроекту № 7455 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Він був внесений до парламенту 13.12.2010 р., прийнятий Верховною Радою України 08.07.2011 р., підписаний Президентом України 10.09.2011 р. уже як Закон № 3668-VI (далі – Закон № 3668). Цей Закон передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на запровадження накопичувальної складової пенсійної системи. Деякі з них мають великий суспільний резонанс, наприклад, збільшення пенсійного віку для жінок у солідарній системі, а також для чоловіків – за спеціальними пенсійними програмами; встановлення більш тривалого страхового стажу, необхідного для виникнення права на пенсію; обмеження максимального розміру пенсій або щомісячного грошового утримання для осіб, які звернулися за призначенням пенсій після набрання Законом № 3668 чинності; суттєва зміна механізму нарахування й перерахунку пенсій.

На нашу думку досить обґрунтованими є зауваження, висловлені Федерацією профспілок України у зверненні до Президента України з приводу Закону № 3668. Підвищення пенсійного віку і особливо одномоментне збільшення тривалості страхового стажу є неправомірним і несправедливим, порушує очікування працівників, які тривалий час сплачували внески на пенсійне страхування, щодо майбутнього життя у статусі пенсіонерів та практично унеможлиблює щось змінити з урахуванням передбачених у Законі новацій.

Прийняття Закону № 3668 не було спрямоване на уніфікацію правил пенсійного забезпечення щодо різних категорій громадян, тобто питання справедливості пенсійної системи залишилося актуальним.

Підводячи підсумок дослідження, можна зробити висновок, що врахування моральних

імперативів у нормативно-правовому регулюванні соціальних питань, зокрема і соціального страхування, є цілком доречним і навіть необхідним. Це надає нормі права підґрунтя обов'язковості не лише через авторитет держави як законотворця, але й формує їй усвідомлену суспільну підтримку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія держави і права : підруч. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2010. – 584 с.

2. Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України / Г. Миронова // Право України. – 2004. – № 4. – С. 99–102.

3. Сыров В. Н. К проблеме соотношения права и морали (методологические аспекты) / В. Н. Сыров // Онтология и аксиология права : материалы международной науч. конф. (г. Омск, 26–27 сентября 2003 г.). – Омск : Омск. акад. МВД России, 2003. – С. 5–9.

4. Занфірова Т. А. Етико-правові засади регулювання медичної діяльності в Україні (за матеріалами літературних джерел) / Т. А. Занфірова, Я. Ф. Радиш // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матеріали 2 Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18.04.2008 р.) / упоряд. Сенюта Т. І., Терешко Х. Я. – Л. : Львівськ. обл. благодійний фонд, 2008. – С. 124–128.

5. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення : монографія / С. М. Прилипко. – Х. : Берека-Нова, 2006. – 264 с.

6. П'єтерс Д. Вступ до основних принципів соціального забезпечення / Д. П'єтерс ; пер. з англ. А. І. Масалової. – Х. : Каравела, 2002. – 144 с.

7. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійно-

го захворювання, які спричинили втрату працездатності» : від 23.09.1999 р., № 1105-XIV // ВВР України. – 1999. – № 46–47. – Ст. 403.

8. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» : від 18.01.2001 р., № 2240-III // ВВР України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

9. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» : від 02.03.2000 р., № 1533-III // ВВР України. – 2000. – № 22. – Ст. 71.

10. Рецессионный суицид. Независимая информация и аналитика из США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washprofile.org/?q=ru/node/8529>.

11. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві НПАОП 0.00-6.02-04 / затв. Постановою Кабінету Міністрів України : від 25.08.2004 р., № 1112 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – Ст. 2337.

12. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 3 / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Акопіт, 2006. – 928 с.

13. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – 917 с.

14. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : від 09.07.2003 р., № 1058-IV // ВВР України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п.2 ч.1 ст.49, другого речення ст.51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 07.10.2009 р., № 25-рп/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82. – Ст. 2792.

16. Указ Президента України «Про Основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні» : від 13.04.1998 р.,

№ 291/98 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 23 квіт. – № 77–78.

17. Сільченко С. О. Правове регулювання пенсійної реформи // Підприємництво, госпо-

дарство і право / С. О. Сільченко. – 2010. – № 10. – С. 141–143.

Сільченко С. О. Етичні засади правового регулювання соціального страхування в Україні / С. О. Сільченко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 728–733 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11scocvu.pdf>

Досліджено етичні підходи до вирішення окремих проблем загальнообов'язкового державного соціального страхування, взаємодії моралі і права у цій сфері.

Сильченко С.О. Этические принципы правового регулирования социального страхования в Украине

Исследованы этические подходы к разрешению отдельных проблем общеобязательного государственного социального страхования, взаимодействия морали и права в этой сфере.

Silchenko S.O. Ethical Principle of Social Insurance Legal Regulation in Ukraine

This article is dedicated to the research of ethical approaches to the resolution of certain issues in mandatory state social security and interaction between morality and law in this field.

Форум права Форум Д